Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları

*The Impact Of Technology On The Family: Digital Parent And Children Of The Changing Family**

Özge Zeybekoğlu Akbaş** - Cansu Dursun***

Abstract: Rapid changes in our recent societies show their effect on economic, technological, socio-cultural fields. Starting with the change of traditional roles of the family members, technological and scientific developments, industrialization, modernization, urbanization all deeply influence the family, the most basic institution of the society, and its members. In other words, in this rapidly changing society family takes part in the center of society. Rapid social changes that have been experienced keep the definition, types, structure, and function of the family on the agenda. Changes in the structure and function of the family, emerging of new family types, increase in divorce, single-parent families, extra-marital partnership, the number of children born out of wedlock and delayed parenting are considered as the primary changes in the family. All these changes compel us to approach the topics of sociology of the family from different perspectives. Technology plays a key role in disclosing social changes. Family members attach more importance to technology and use it more often than they did in the past. In this context study, the radical changes caused by the rapidly developing technology in the family will be examined with the descriptive analysis method based on the literature review in the context of the concepts of parent, child and childhood. While the digitalized world is rapidly changing in a new direction, it is observed that there is a transformation from traditional family structure to today's child-centered nuclear family structure. Today, parents pay more attention to their children, attach more value on them, and attribute more meaning to them. With drastic changes in parent-child relationship, the concepts of parent(ing) and child(hood) are gradually replaced by those of digital parent(ing) and digital child(hood). From this point of view, the purpose of article is to examine the concepts of digital parent(hood) and digital child(hood) with the impact of social change and digitalization in the context of the family on the change in the family structure.

* Bu çalışma, 12-14 Mart 2020 tarihinde Akdeniz Üniversitesi tarafından Antalya'da düzenlenen "Küresel Dönüşümler ve Farklılaşmalar Kongresi 2-Dijitalleşme ve Dijital Toplumun Geleceği" Kongresi'nde sunulan ancak yayınlanmayan bildirinin genişletilerek gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Asst. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Letters, Sociology Department
ORCID 0000-0003-0407-5774
ozgezeybekoglu@hotmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü
PhD Student, Akdeniz University, Institute of Social Sciences, Sociology Department
ORCID 0000-0001-7961-2701
cansul@gmail.com

Cite as/ Atıf: Zeybekoğlu Akbaş, Ö. & Dursun, C. (2020). Teknolojinin aileye etkisi: değişen ailenin dijital ebeveyn ve çocukları. *Turkish Studies - Social*, 15(4), 2245-2265. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43395>

Received/Geliş: 05 May/Mayıs 2020

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

Structured Abstract: Rapid changes in our recent societies show their effect on economic, technological, socio-cultural fields. Starting with the change of traditional roles of the family members, technological and scientific developments, industrialization, modernization, urbanization all deeply influence the family, the most basic institution of the society, and its members. In other words, in this rapidly changing society family takes part in the center of society. Rapid social changes that have been experienced keep the definition, types, structure, and function of the family on the agenda. Changes in the structure and function of the family, emerging of new family types, increase in divorce, single-parent families, extra-marital partnership, the number of children born out of wedlock and delayed parenting are considered as the primary changes in the family. All these changes compel us to approach the topics of sociology of the family from different perspectives. Technology plays a key role in disclosing social changes. Family members attach more importance to technology and use it more often than they did in the past. In this context study, the radical changes caused by the rapidly developing technology in the family will be examined with the descriptive analysis method based on the literature review in the context of the concepts of parent, child and childhood. While the digitalized world is rapidly changing in a new direction, it is observed that there is a transformation from traditional family structure to today's child-centered nuclear family structure. Today, parents pay more attention to their children, attach more value on them, and attribute more meaning to them. With drastic changes in parent-child relationship, the concepts of parent(ing) and child(hood) are gradually replaced by those of digital parent(ing) and digital child(hood). From this point of view, the purpose of article is to examine the concepts of digital parent(hood) and digital child(hood) with the impact of social change and digitalization in the context of the family on the change in the family structure.

Rapid advances in information and communication technology and increased prevalence of technological products that offer innovations and conveniences in everyday life have not only compelled us all adapt to the digital world but also led to the development of the concept of digital citizenship. The "Family and Internet Report" by the Family Education Program (2013) defines the concept of digital citizenship as "the norms of behavior regarding the use of technology in the broadest term" and a digital citizen as "a person who is capable of using information and communication resources critically, recognizing the ethical consequences of online behavior, making ethical online decisions, using technology well without harming others, and communicating and collaborating in the virtual world and encouraging the right behavior." Family members who are digital citizens are more likely to protect children and young people from potential online risks. Experts suggest that parents should guide their children and inform them about the benefits and risks of the Internet rather than discouraging or prohibiting them from using it. Parents should have knowledge of technology design and its repercussions and be involved in the technological process for the safety of their children. UNICEF's State of the World's Children Report (2017) argues that digital technologies change children's lives and life chances and explores what the future may hold for them. The key point of the report is "focused investment and greater cooperation to protect children from the harms of a more connected world – while harnessing the opportunities of the digital age to benefit every child."

Digital technology is changing the whole world. With the digital world moving forward in a new direction, we also witness a transition from the traditional family to the child-centered nuclear family, resulting in children meaning more to parents and are more valued by them. Today, children grow up in a world of digital technology, making it imperative for parents to keep up with it. In other words, technology makes the parent-child relationship digital, manifesting itself as rules, and online restrictions and prohibitions imposed by the former on the latter. Digital parents are people who can recognize the possibilities of the digital world and take basic security measures to allow their children to participate in the digital world. Parenting styles in traditional societies are based on the guidance of grandparents or other parents, but it is changing today. Digital parents are those who are open to innovations and are digitally literate enough to distinguish good online content from bad. Though not born into the digital world, parents today raise children who are considered digital natives. According to UNICEF's State of the World's Children Report (2017), more and more children access the Internet all over the world, and children and adolescents under 18 are estimated to account for one third of internet users globally. Evidence shows that children access the Internet at more and more younger ages. Today, children grow up in an environment imbued with digital technology. Therefore, parents should be abreast of with the digital world to keep their children safe and their online activities under control. At this point, digital parenting is defined as a style of parenting in which parents try to keep up with the digital world, recognize online opportunities and risks, and protect their children from those risks and inform them about those opportunities, and guide them rather than discouraging or prohibiting Internet use altogether.

In conclusion, the drastic changes in the family structure driven by rapid advances in technology call for redefining the concepts of parenting and childhood in the digital world. As quoted by Onur (2019) from Ambert “Every age and every culture creates its own understanding of children and determines and applies what the appropriate parent-child relationship should be like.” From this perspective, it is not surprising at all that the digital age brings with it the concepts of digital child(hood) and digital parent(ing). The effect of advances in technology on the family transforms the concepts of parenting and childhood and adds a new dimension to parent-child relationship and paves the way for new conceptualizations.

Keywords: Social Change, Technology, Family, Digital Parent(Hood), Digital Child(Hood).

Öz: Günümüz toplumlarındaki hızlı değişimler, ekonomik, teknolojik, bilimsel, sosyo-kültürel vb. birçok alanda etkisini göstermektedir. Teknolojik ve bilimsel gelişmeler, sanayileşme, modernleşme, kentleşme, geleneksel rollerde yaşanan dönüşüm başta olmak üzere bütün bu değişimler, toplumun en temel kurumu olan aileyi ve aileyi meydana getiren üyeleri derinden etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, hızla değişip dönüşen günümüz toplumlarında aile, toplumun merkezinde yer almaktadır. Yaşanan hızlı toplumsal değişimler ailenin tanımı, yapısı, türleri, işlevleri ve geleceğiyle ilgili tartışmaları gündemde tutmaktadır. Ailenin yapısı, büyüklüğü ve işlevlerindeki değişimler; aileye ve evliliğe alternatif yeni yaşam biçimleri ve yeni aile türlerinin ortaya çıkması; boşanmaların, tek ebeveynli ailelerin, evlilik-dışı birlikteliklerin ve doğumların artması; doğurganlığın azalması aileyle ilgili değişmelerin başında yer almaktadır. Tüm bu değişimler, aile sosyolojisinin ilgi alanına giren konuları, kavramları farklı bağlamlarda yeniden irdeleme gerekliliğini doğurmaktadır. Teknoloji ise yaşanan toplumsal değişimleri ortaya çıkaran en temel faktörlerden biridir ve aile içerisinde teknolojinin yeri, önemi, kullanımı geçmişe oranla çok daha üst düzeydedir. Bu bağlamda çalışmada, özellikle günümüzde hızla gelişen teknolojinin ailede yol açtığı köklü değişiklikler ebeveyn, çocuk ve çocukluk kavramları bağlamında literatür taramasına bağlı betimsel analiz yöntemiyle irdelenmeye çalışılmaktadır. Dijitalleşen dünya yeni bir yöne doğru hızla değişirken geleneksel aile yapısından, günümüzün çocuk merkezli çekirdek aile yapısına dönüştüğü gözlenmektedir. Geçmişle kıyaslandığında aile içerisinde çocuğun anlam, önem ve değerinin de arttığı göz önünde bulundurulduğunda, özellikle ebeveyn-çocuk ilişkisi açısından yaşanan değişimler ebeveynlik ve çocukluk kavramlarının dijitalleşen dünyada yeniden tanımlanmasına yol açmakta ve dijital ebeveyn(lik), dijital çocuk(luk) kavramlarını karşımıza çıkarmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, toplumsal değişim ve aile bağlamında dijitalleşmenin aile yapısındaki değişime etkisiyle, dijital ebeveyn(lik) ve dijital çocuk(luk) kavramlarının irdelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, Teknoloji, Aile, Dijital Ebeveyn(lik), Dijital Çocuk(luk).

Giriş

Sosyal bilimlerin en çetrefilli konularından biri olarak belirtilen toplumsal değişim, çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir. En genel tanımıyla toplumsal değişim; toplumsal yapıda, toplumsal kurumlarda ve toplumsal ilişkilerde meydana gelen başkalaşım, farklılaşma ya da dönüşüm sürecidir. Günümüz toplumları ekonomik, siyasi, teknolojik, bilimsel, tıbbi, sosyo-kültürel ve daha sayabileceğimiz birçok alanda hızlı bir değişim sürecinden geçmektedir. Toplumsal yaşamda meydana gelen tüm değişimler toplumun en temel kurumu olan aileye de yansımakta ve aile yapısının değişmesine neden olmaktadır. Sayın (1990: 2) aileyi “*biyolojik ilişkiler sonucu insan neslinin devamını sağlayan; toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı; karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı; o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran; biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birim*” olarak tanımlarken; Aydın (2000: 35) “*genelde iki cins arasındaki ilişkileri ve neslin devamlılığını düzenleyen, standartlaştıran bir sistem*” olarak ifade etmektedir. Aile insanlık tarihi kadar eski, çok boyutlu, çok bileşenli, çok değişkenli bir olgu olmakla birlikte kendine has form ve mahiyeti, medeniyet ve inançlara göre değişen meşruiyet, önem, işlev ve formları gibi daha sayabileceğimiz birçok boyutuyla son derece karmaşık bir durumdan bahsedilmektedir (Öztürk, 2019: 3). Aile kurumunun farklı yer ve zamanlarda farklı görünüm taşımasının nedeni, onun içinde bulunduğu kültürlerin farklılığıdır. Toplumsal yapıda

etkili ve egemen olan ilkelerin değişmesiyle birlikte farklı alanlarda görülebilecek değişimler aile kurumunun da yeniden şekillenmesine yol açmaktadır (Kurt, 2006: 517). Ailenin yapısı, büyüklüğü ve işlevlerindeki değişimler; aileye, evliliğe alternatif yeni yaşam biçimlerinin ve yeni aile türlerinin ortaya çıkması; boşanmaların, tek ebeveynli ailelerin, evlilik-dışı birlikteliklerin ve evlilik-dışı doğumların artması; doğurganlığın azalması; doğurganlık yaşının yükselmesi aileyle ilgili değişimlerin başında yer almaktadır. Yaşanan hızlı toplumsal değişimler aile sosyolojisi alanında ailenin tanımı, yapısı, türleri, işlevleri ve geleceğiyle ilgili tartışmaları ve alana ilişkin çalışmaları gündemde tutarken, aile sosyolojisinin ilgi alanına giren konuları farklı bağlamlarda yeniden irdeleme gerekliliğini de doğurmaktadır.

Teknoloji yaşanan toplumsal değişimleri etkileyen, ortaya çıkaran temel faktörlerden biridir ve aile içerisinde teknolojinin yeri, önemi, kullanımı geçmişe oranla çok daha üst düzeydedir. 90'lı yılların sonlarında internet teknolojisi dünya geneline yerleşmeye başlayarak, "Dijital Çağ" olarak adlandırılan yeni bir döneme ismini vermektedir. Dijitalleşen dünya yeni bir yöne doğru hızla değişirken geleneksel aile yapısından, günümüzün çocuk merkezli çekirdek aile yapısına dönüştüğü gözlenmektedir. Yörükoğlu' nun (2007) da ifade ettiği gibi, toplumsal değişim üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aileleri dağıtırken, aile içindeki eşitliği arttırarak, çocukları daha özgür bir hale getirmektedir. Geçmişle kıyaslandığında aile içerisinde çocuğun anlam, önem ve değerinin arttığı göz önünde bulundurulduğunda, özellikle ebeveyn-çocuk ilişkisi açısından yaşanan değişimler ebeveynlik ve çocukluk kavramlarının dijitalleşen dünyada yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Özellikle günümüzde hızla gelişen teknolojinin ailede yol açtığı köklü değişiklikler, geçmişle kıyaslandığında ebeveyn-çocuk ilişkisi açısından yaşanan değişimlere vurgu yapan dijital ebeveyn(lik) ve dijital çocuk(luk) kavramlarını karşımıza çıkarmaktadır. Buradan hareketle çalışmada toplumsal değişim ve aile bağlamında dijitalleşmenin aile yapısındaki değişime etkisiyle, dijital ebeveyn(lik) ve dijital çocuk(luk) kavramları literatür taramasına bağlı betimsel analiz yöntemiyle irdelenmeye çalışılmaktadır.

Dijital teknolojilerin bireylerin yaşam alanlarıyla bütünleşmesiyle, bireysel ve sosyal rollerinde dönüşümler gözlenmektedir. Bireysel anlamda dönüşümlere bakıldığında Web 1.0'ın sağladığı olanaklarla bireyler, içerik üretimine katkı sağlayamayan, sadece dijital ortamlarda verilen bilgilere ulaşabilen dijital ortamların pasif alıcısı konumunda karşımıza çıkarken, Web 2.0'a geçişle birlikte pasif durumda olan bireyler, dijital ortamda etkileşimde bulunmaya, içerik üretimini gerçekleştirebilmeye başlayarak aktif bir hale gelmektedir. Bu yapıların sağladığı dönüşümler sadece bireysel anlamda değil, sosyal anlamda da gerçekleşmektedir. Dijital ortamların, özellikle Web 2.0 araçlarının sağladığı olanaklarla bireyler sosyalleşmesini dijital ortamlara taşımakta ve bu ortamlarda yeni ağlara, gruplara katılarak sosyal rollerini geliştirmektedir (Yaman vd., 2020:166). Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimlerle ailelerin iletişim kurma şekillerinde önemli değişiklikler görülmekte, özellikle internetin yaygınlaşmasıyla, insanlar arasındaki yüz yüze iletişimin yerini bilgisayar aracılı iletişime bırakması, aile içerisinde iletişim kurma şekillerinde değişikliklere yol açmaktadır. Modern yaşamın gereği olarak insanlar, internet aracılığıyla kullanılabilen iletişim kanalları yardımıyla yeni bağlar kurmakta, bu durum her ne kadar olumlu olarak görünse de geleneksel aile bağlarının zayıflayarak çekirdek aile yapısına dönüşmesine ve bireylerin yalnızlaşmasına neden olmaktadır (Bakan ve Bakan, 2017: 58).

Günümüz toplumları, geçmiş toplumlarla kıyaslandığında birçok konuda daha şanslı gözükmektedir. Günümüzde hızla artan internet kullanımı bilgiye ulaşma, bilgi alma-verme, iletişim sağlama, araştırma, eğlenme, gündelik yaşam pratiklerini hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirme gibi birçok açıdan hayatı kolaylaştırmakta ve yarar sağlamaktadır. Özellikle teknolojik gelişmeler birçok alanda hayatı kolaylaştırırken, beraberinde yeniliklere alışma, uyum sağlama gibi süreçleri de getirmektedir. Üstelik bu uyum sağlama süreci sadece çocuklar için geçerli değildir. Bilgisayar ve internetin hızla yayılması, kullanım oranlarının artması çocuklar ve ebeveynler açısından yeni bir dönem başlatmaktadır. Her yaş grubundan çocuğun dijital

yeniliklerin içine doğup, büyüdüğü ve dijital bir ortamda sosyalleştiği düşünülürse, çocuklarını risklerden koruyabilmeleri ve kontrol edebilmeleri açısından ebeveynlerin de hızla değişen ve dijitalleşen dünyaya uyum sağlamaları gerekmektedir. Geçmişte sokakta oyun oynarken çocuklarını merak eden, kontrol eden, onlar için endişelenen ebeveynler artık evlerinde de bilgisayar ve internet başındaki çocuklarını merak ve kontrol etmekte ve çocukları için endişelenmektedir. Yaşanan tüm bu değişimler, çocukluk ve ebeveynlik kavramlarına farklı birer boyut kazandırmaktadır.

Toplumsal değişimle birlikte aile üyeleri, içinde bulunduğu çağın gereksinimleri doğrultusunda kendilerini geliştirmek zorundadır. Bu noktadan hareketle, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı' nın "Eğitim ailede başlar" ilkesi doğrultusunda hazırladığı Aile Eğitim Programı' nın "Aile ve İnternet" Raporu' nda (2013) toplumun dikkatinin ailenin önemine çekilmesi, aile üyelerinin yaşadıkları sorunları en aza indirebilmeleri ve sorunların aile odaklı bir şekilde çözülmesi amaçlanmaktadır. Raporda, "Dijital aile nasıl olunur?" sorusunun tek bir doğru cevabı olmadığını; özellikle çocuklara ve gençlere teknoloji kullanımında rehberlik edecek ailelerin birden fazla yetkinliğe sahip olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bunun en temel nedeni olarak ise teknoloji kullanımının dinamik bir yapıya sahip olması, her geçen gün değişmesi ve farklı ihtiyaçları doğurması gösterilmektedir.

Haziran 2019 itibariyle dünyada internet kullanan kişi sayısının 4,5 milyara (%57,3) ulaştığı bildirilmektedir (<http://www.internetworldstats.com>, 2020). 2000-2019 yılları arasında %1125'lik bir artış olduğu görülmektedir. Günümüzde özellikle bilişim ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, yenilikler ve kolaylıklar sunan teknolojik ürünlerin gündelik yaşamda kullanım alanlarının ve oranlarının artması, bireyleri dijitalleşen dünyaya ayak uydurmak zorunda bırakırken, dijital vatandaşlık kavramını ortaya çıkarmaktadır. "Aile ve İnternet" Raporu' nun (2013) ilk bölümünde karşımıza çıkan dijital vatandaşlık kavramı, "en genel kapsamda teknoloji kullanımına ilişkin davranış normları" olarak tanımlanırken; dijital vatandaş "bilgi ve iletişim kaynaklarını kullanırken eleştirebilen, çevrimiçi yapılan davranışların etik sonuçlarının farkında olan, ahlaki olarak çevrimiçi kararlar alabilen, teknolojiyi iyi yönde kullanarak başkalarına zarar vermeyen, sanal dünyada iletişim kurarken ve işbirliği yaparken doğru davranışları teşvik eden birey" olarak tanımlanmaktadır. Günümüz ailelerinin dijital vatandaş olmaları, çocuk ve gençleri özellikle internetten gelebilecek risklere karşı koruyabilme noktasında hazır ve donanımlı olmaları açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte Raporda, ailelerin internet kullanımını yasaklamak yerine, çocuğa rehberlik ederek, internetin hem faydaları hem de riskleri konusunda bilgilendirmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Dijital vatandaşlığı; çocukların, öğrencilerin ve teknoloji kullanıcılarının teknolojiyi uygun bir şekilde kullanabilmeleri için ebeveynlerin, öğretmenlerin ve teknoloji liderlerinin bilmeleri gerekenleri anlamalarına yardımcı olan bir kavram olarak her açıdan anlamını ortaya koymaya çalışan Ribble, dijital vatandaşlığın belkemiğini oluşturan dokuz boyutu; dijital erişim, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital hukuk, dijital ticaret, dijital haklar ve sorumluluklar, dijital sağlık ve zindelik, dijital gizlilik ve güvenlik olarak belirtmektedir (<http://www.digitalcitizenship.net/>, 2020). Çubukçu ve Bayzan' ın (2013: 149) Ribble'dan alıntılacağı gibi, dijital araçları kullanım yaşının oldukça düşmesi ve yeni neslin aynı zamanda birer 'dijital yerli' olması, dijital vatandaşlık algısının çocuk yaşlarda başlaması ve bu çağdaki çocuklara dijital araçların kullanımının öğretilmesi gerektiğinin kanıtıdır. Çünkü çocuklar artık vatandaşlık kimliğinden önce dijital vatandaşlık kimlikleriyle dünyaya gelmektedir.

Dijital teknolojinin tüm dünyayı değiştirdiği günümüz toplumlarında özellikle çocuk bağlamında düşünüldüğünde, teknolojinin nasıl tasarlandığını anlamak, etkilerini değerlendirmek, teknolojik süreç ve işleyişe dahil olabilmek son derece önemli hale gelmektedir. EU Kids Online (2010)' da belirtildiği gibi, teknolojideki gelişmeler paralelinde çocuklar dijital ortamları gittikçe artan oranlarda kullanmaktadır. UNICEF "Dünya Çocuklarının Durumu (2017)" başlıklı raporda ise dijital teknolojilerin çocukların hayatlarını ve hayattaki şanslarını değiştirdiğini belirtmekte; dijital teknolojinin çocuklar üzerindeki etkilerini ele almakta ve çocukları gelecekte nelerin

beklediğini irdelemektedir. Söz konusu raporda ileri sürülen temel sav şudur: “*Her çocuk, dijital dünyanın sunduğu olanaklardan faydalanabilmeli ve kendilerini bekleyen çevrimiçi risklerden korunmalıdır. Bu amaç doğrultusunda yürütülen çalışmalar hızlandırılmalı, iş birliği arttırılmalı ve daha hedef odaklı yatırımlar yapılmalıdır.*”

Günümüz çocukları dijital teknolojiyle kuşatılmış bir dünyada büyümektedir. Tüm dünyada yapılan araştırmalar, çocukların gün geçtikçe daha küçük yaşlardan itibaren internet kullanıcısı olmaya başladıklarını ve tüm internet kullanıcıları içerisinde çocuk ve ergenlerinin oranının azımsanamayacak şekilde fazla olduğunu göstermektedir. Günümüz çocuklarının dijital teknolojiyle kuşatılmış bir çevrede büyümesi, çocuklarını koruma ve kontrol edebilme açısından ebeveynlerin de dijital dünyaya ayak uydurmalarını zorunlu kılmaktadır. Özetle, günümüzde hızla gelişen teknolojinin ailede yol açtığı köklü değişiklikler, ebeveynlik ve çocukluk kavramlarının dijitalleşen dünyada yeniden tanımlanması ve kavramsallaştırılması gerekliliğini doğurmaktadır. Onur’un (2019: 22) da Ambert’ ten alıntılıdığı üzere “*Her çağ ve her kültür kendi toplumsal çocuk anlayışını oluşturur, uygun ebeveyn-çocuk ilişkisinin ne olduğunu belirler ve uygular*”. Bu düşünceden hareketle konuyu irdelediğimizde dijital çağın, dijital çocuk(luk) ve dijital ebeveyn(lik) kavramlarını karşımıza çıkarması şaşırtıcı değildir. Hızla gelişen teknolojinin aileye etkisi, ebeveynlik ve çocukluk kavramları ile ebeveyn-çocuk ilişkisine yeni bir boyut kazandırmakta ve yeni kavramsallaştırmaları karşımıza çıkarmaktadır. Bu bağlamda çalışmamıza, çocuk ve çocukluğa kısaca değindikten sonra dijital çocukluk ve dijital ebeveynlik kavramlarını tanımlayarak, özellikle Türkiye’de gerçekleştirilen bazı çalışmaların verileri ışığında dijital çağın ve dijital araçların getirdiği kolaylıklar ve riskler bağlamında Türkiye’deki mevcut durumu, gerçekleştirilen bazı çalışmaların verilerinden yararlanarak ortaya koymaya çalışacağız.

Dijital Çocuk(luk)

En genel tanımıyla çocuk; fiziksel, psikolojik, ekonomik ve toplumsal açılardan bir başkasının bakımına ve korumasına ihtiyaç duyan ve bu nedenle bir diğerine (öncelikle ebeveyn, bunların yokluğundaysa ilgili kişi ya da kurumlara) bağımlı, henüz kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek olgunluğa erişmemiş bireydir (Ayan, 2010: 104). Çocuk, her toplum ve kültürde var olurken; çocukluk tarihsel süreçte değişik kültürlerde ve toplumlarda farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Güçlü’ nün (2016: 3) de belirttiği gibi çocukluk, yaşam sürecimizin doğal, değişmez halkalarından biridir ve sosyo-kültürel bir kavramdır. Çocukluk anlayışında ekonomik ve çevresel koşullara bağlı olarak meydana gelen değişimler, çocukların toplumsal koşullarını da etkilemektedir. Çocukluk sadece biyolojik bir kavram değil, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve tarihsel bir kavramdır.

Çocukluk her şeyden önce insanın fiziksel olarak büyüdüğü, bilişsel olarak geliştiği, dünyanın bir deney laboratuvarı olduğu, öğrenmenin oyun yoluyla ortaya çıktığı ve dünya hakkındaki bilginin haz duyarak inşa edildiği bir dönemdir. İkinci olarak çocukluk, aktif ve yaratıcı bir hayal gücünün egemen olduğu bir dönemdir. Küçük çocuklar bir fantezi dünyasının içinde yaşamakta, hayali arkadaşlar yaratmakta, yarattıkları dünyanın gerçek olduğuna inanmaktadırlar. Bu fantezi dünyasıyla ilişki merakla beslenmekte, bütün çocukluk yılları boyunca sürmekte ve yaratıcılığın kaynağı olmaktadır. Üçüncü olarak ise çocukluk, bir ilişkiler dönemidir. Çocuk önce kendisine en yakın kişilerle güçlü ilişkiler kurmakta; büyüyüp, geliştikçe bu ilişki ağı diğer aile üyelerini, arkadaşları, içinde bulunduğu toplumun üyelerini içine alacak biçimde genişlemektedir. Çocukluğun bu biricik özelliklerinin bilinmesi çocukluğa saygı göstermenin temelini oluşturmaktadır (Onur, 2019: 17). Onur’ un (2019: 17) Loreman’ dan alıntılıdığı çocukluğa saygı gösterme anlayışının temel öğeleri ise şunlardır:

- Çocukların zamanına, özellikle şimdiki zamanına değer vermek.
- Çocukların çocukluktan haz duymasına değer vermek.
- Çocukların diğer insanlarla ilişkilerine değer vermek.

- Çocukların aileye ve topluma katkılarına değer vermek.
- Çocukların yeteneklerini ve becerilerini kabul etmek ve değerlendirmek.

Sosyolog Anne-Marie Ambert'in çocukların ve ergenlerin ebeveynleriyle ilişkilerini, bu ilişkilerin gelişim üzerindeki etkilerini aile, okul ve toplum bağlamında incelemenin bütüncül bir bakış açısı gerektirdiği düşüncesinden hareketle kaleme aldığı "Ana Babalar, Çocuklar ve Ergenler" (1997), "Çocukların Ana Babalar Üzerindeki Etkisi" (1992; 2001), "Değişen Aileler: Bağlam İçindeki İlişkiler" (2012) ve "Yoksulluk Ağı: Psikososyal Bakış Açıları" (1998) gibi birçok kitabı mevcuttur. Ambert hem çocuk gelişiminin hem de ebeveyn-çocuk ilişkisinin ait oldukları toplumsal-tarihsel dönem içinde incelenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Çünkü her çağ ve her kültür kendi toplumsal çocuk anlayışını oluşturmakta, uygun ebeveyn-çocuk ilişkisinin ne olduğunu belirlemekte ve uygulamaktadır (Akt. Onur, 2019: 21-22). Buradan hareketle teknolojinin aile üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde dijital çağın, dijital çocuk(luk) ve dijital ebeveyn(lik) kavramlarını karşımıza çıkarması şaşırtıcı değildir.

Teknoloji toplumsal değişmeyi ortaya çıkaran temel faktörlerden biridir ve aile içerisinde teknolojinin yeri, önemi, kullanımı geçmişe oranla çok daha üst düzeydedir. Dijitalleşme tüm dünyayı etkisi altına almakta, çocuklar küçük yaşlardan itibaren yoğun bir teknolojiye maruz kalmakta ve çok çeşitli teknolojik ürünleri kullanarak zengin bir dijital deneyime sahip olmaktadır. Bu durum çocukluğun kendisini de etkilemekte, değiştirmektedir. Onur' un (2019: 32) da belirttiği gibi, Batı toplumlarında 19. yüzyılın sonlarında kentli ebeveynler, çocuklarının ileride kendi yaşadıklarından çok daha farklı bir dünyada yaşayacağını öngörmeye başlamaktadır. 20. yüzyılda ebeveyn olmanın en temel özelliği, çocukların sağlığı ve mutluluğu konusunda duyulan kaygı ve duyarlıktır. Çocuğun ailenin ekonomisine katkıda bulunmasının beklendiği çağlar çoktan geride kalarak, çocuğun duygusal değeri, anlam ve önemi ön plana çıkmaktadır.

UNICEF'in dijital teknolojinin çocuklar üzerindeki etkilerini ele alarak, çocukları gelecekte nelerin beklediğini irdelediği "Dünya Çocuklarının Durumu (2017)" Rapor' unda şu veriler paylaşılmaktadır:

- Tahmini hesaplamalara göre 18 yaşından küçük çocuklar ve ergenler, tüm dünyadaki internet kullanıcılarının üçte birini oluşturmaktadır.
- Gençler (15–24 yaş grubu) internete en çok bağlanan gruptur. Dünya genelinde toplam nüfusun %48'i internete bağlanırken, gençlerin %71'i çevrimiçidir.
- Bulgular, çocukların giderek daha küçük yaşlardan itibaren internete girdiğine işaret etmektedir. Bazı ülkelerde 15 yaşından küçük çocuklar, interneti 25 yaşından büyük yetişkinler kadar kullanabilmektedir.
- Akıllı telefonlar "odadan çıkmama kültürünü" güçlendirmektedir. İnternete erişimi olan birçok çocuk, mahremiyetine daha fazla önem vermekte; özel alanına daha çok çekilmekte ve daha az denetlenmektedir.

Bunların yanı sıra Raporda, her çocuğun dijital dünyanın sunduğu olanaklardan faydalanabilmesi ancak kendilerini bekleyen çevrimiçi risklerden de korunmaları gerektiği belirtilmektedir. Elbette burada vurgulanan korunma noktasında görev, ebeveynlere düşmekte ve dijital ebeveynlik kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Goodwin (2018: 9-10) "Dijital Dünyada Çocuk Büyütmek" adlı kitabında ebeveynlerle ilgili durumu şöyle ifade etmektedir: "*Biz çocukluğumuzu gökyüzüne bakarak geçirdik, ekranlara değil! Ebeveynlerimiz bizim şimdi yüzleşmek zorunda kaldığımız dijital ikilemleri yaşamadı. Çoğunun cebelleştiği tek karar, ne kadar televizyon izleyebileceğimizdi. Üstelik o ekran kalıcı bir biçimde duvara sabitlenmiş haldeydi – pijamaların ceplerinde kaçırılmaz ya da annenin çantasına saklanamazdı! - ve izlenebilecek program sayısı da bir elin parmakları kadardı. Bugün ise televizyon, ebeveynlerin çocuklarını idare etmesine yardımcı dokunan pek çok dijital cihazdan sadece biridir. Artık seçim*

yapabilecekleri geniş bir dijital açık büfe var. Ayrıca teknoloji sürekli değişip geliyor, bu da ebeveynlerin kafa karışıklığını ve bunalısını daha da artırıyor.”

TÜİK verilerine göre, ülkemizde hane halkının internet kullanım oranı 2007 yılında %27 iken, 2018 yılında %73 ve 2019 yılında %75’ tir (TÜİK, 2007; TÜİK, 2018; TÜİK, 2019). TÜİK tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, ilk defa 06-15 yaş grubunu dahil ederek, bilgisayar, internet ve cep telefonu kullanımı, kullanım sıklığı ve kullanım amaçları yanında medya ile ilişkileri de irdelemektedir. Araştırma verilerine göre, 06-15 yaş grubundaki bilgisayar kullanan çocukların bilgisayar kullanmaya başlama yaşı ortalama 8; internet kullanmaya başlama yaşı ortalama 9; çocukların %24,4’ü kendi kullanımına ait bilgisayara, %13,1’i cep telefonuna ve %2,9’u oyun konsoluna sahip; bilgisayar kullanım oranı %60,5, internet kullanımı %50,8 ve cep telefonu/akıllı telefon kullanım oranı %24,3’tür. Araştırmaya katılan çocuk ve ergenlerin %45,6’sı interneti hemen her gün kullandığını ifade etmektedir. İnternet kullanımı bilgisayar ve akıllı telefon aracılığıyla, en fazla ödev yapma (%84,8), oyun oynama (%79,5), bilgi arama (%56,7) ve sosyal medya platformlarına katılma (%53,5) amaçlı kullanılmaktadır (TÜİK, 2013). Yine TÜİK tarafından hane halkı temel alınarak yapılan araştırma sonucuna göre, 16-74 yaş grubundaki bireylerde 2017 yılı itibarıyla bilgisayar ve internet kullanım oranları sırasıyla %56,6 ve %66,8 iken 2018 yılında %59,6 ve %72,9’a yükselmektedir (TÜİK, 2017; TÜİK, 2018). 0-6 yaş arasındaki çocukların teknoloji kullanımıyla ilgili resmi veriler olmasa da araştırmalar bu yaş grubunun günde ortalama bir buçuk saat bilgisayar, tablet ve akıllı telefon kullandıkları saptamaktadır. Benzer şekilde, bu yaş grubu çocuklarda Amerika’da ortalama bir buçuk saat (Common Sense, 2013; Lauricella, Wartella ve Rideout, 2015), İngiltere’de orta sınıfa mensup ailelerin 3 yaş altı çocukların %66’sının tablet ve akıllı telefon kullandığı (O’Connor ve Fotakopoulou, 2016), Fransa’da ise sadece çocukların %76’sının teknolojiyle iç içe olduğu belirtilmektedir (Cristia ve Seidl, 2015). Bu sonuçlar dijital araçlarının kullanımlarının arttığını işaret etmektedir (Akt. Işıkoğlu Erdoğan, 2019: 3-4). İnternet, cep telefonları ve wi-fi bağlantılı cihazların yayılmasıyla çocuklar ve gençler, platformlara ve içeriğe hemen hemen her saatte, bağlı oldukları her yerden erişebilmektedir. Çoğu zaman bu internet bağlantısı çocuklara ödevlerini yapmak, arkadaşlarıyla sohbet etmek, sosyal ağ oluşturmak, fotoğraf paylaşmak, müzik videoları yapmak, video yüklemek, oyun oynamak, sohbet odalarını ziyaret etmek, dosya paylaşımını kullanmak gibi olumlu fırsatlar ve avantajlar sunmaktadır. Ancak çocukların cinsel imgeleri görme, cinsel mesaj alma, pornografiye maruz kalma, cinsel sömürü ve istismar gibi çevrimiçi risklerle karşılaştıkları da bilinmektedir (Milovidov, 2017: 5).

Amerikan Pediatri Akademisi yaş gruplarına göre ekrana bakma sürelerini şu şekilde belirtmektedir:

- 0-3 yaş çocuklar olabildiğince ekrandan uzak tutulmalı,
- 3-6 yaş çocuklar günlük toplam süre 20-30 dakika,
- 6-9 yaş çocuklar günlük toplam süre 40-50 dakika,
- 9-12 yaş çocuklar günlük toplam süre 60-70 dakika,
- 12 yaş üzeri çocuklar günlük toplam süre 120 dakika ekrana bakabilir.

Çocukların ekranın zararlarından korunması için bu süreler göz önünde bulundurulmalıdır. Dijital vatandaş olarak dijital sağlık boyutunda hem kendimize hem de çocuklarımıza dikkat etmemiz gerekmektedir (Yaman vd., 2020: 171). Palmer (2019) “Zehirlenen Çocukluk” adlı kitabında, modern dünyanın çocuklar üzerindeki zararlarını irdelerken “Çocuklara kim bakıyor?” sorusunu sormakta ve özellikle televizyonun elektronik bakıcı olarak kullanılmasının çocuğun gelişimindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Televizyonla büyüyen çocuklarda bağlanma, sosyal iletişimi kullanma, sosyal duygusal beceriler, dikkatle anlayarak dinleme ve dili öğrenme için kullanma becerilerinin azaldığını belirtmektedir. Eskidimir Meral ve Tezel Şahin (2019: 103) ise

çalışmalarında, erken çocukluk döneminde çocukların teknolojiyle tanışması ve teknolojik aletleri kullanmasının olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu görüldüğünü; çocukları teknolojiden soyutlamanın mümkün olmadığını ve bu bağlamda ebeveynlere ve çocuğun bakımını üstlenen kişilere önemli bir rol düştüğünü belirtmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2014) internet ve ilişkili teknolojik araçların (bilgisayar, akıllı telefon vb.) aşırı kullanımını bir halk sağlığı sorunu olarak görmeye başlamaktadır. Aşırı kullanım sonucunda uyku, beslenme, duyma ve hijyen sorunu ile bedensel ağrı gibi fizyolojik zorlukların yanı sıra dış gerçeklikle bağın zayıflaması, sosyal işlevsellikte bozulma (ör., ailede sorun, akademik başarıda düşme, duygusal ilişkilerde bozulma gibi), içe kapanma ve kaçınma gibi psikolojik sorunlar da eşlik edebilmektedir. Daha özgül olarak, internet ve teknolojik araçların aşırı kullanımı özellikle genç nüfusta sözlü istismar, cinsel taciz, hakaret gibi davranışlara maruz kalma riskini arttırmaktadır (Tanrıku vd., 2015).

Teknolojinin özellikle çocuklar üzerinde yarattığı olumsuz durumlar; bağımlılık, iletişim becerilerinde azalma, dikkat eksikliği, öğrenme bozuklukları, uyku bozuklukları, görme bozuklukları, yeme bozuklukları, iskelet sistemiyle ilgili sorunlar, radyasyona maruz kalma, kaygı durumları, öfke sorunları, şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin artması, akademik başarının düşmesi, aile içi ilişkilerde kopukluk, sosyal hayattan-okuldan-aileden uzaklaşma vb. olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bununla birlikte çocuklar açısından olumsuz yanları çok fazla tartışılan dijital oyunlar ve uygulamalar ise her zaman çocuğun gelişimine zarar veren, tehlikeli ve yanlış örnek oluşturacak unsurlar içermemektedir. Çocukları eğlendirirken aynı zamanda öğreten, geliştiren, yaratıcılığını arttıran uygulamalar da mevcuttur. Oyunlar çocukların, gündelik hayatın bir parçası olan kazanma ve kaybetme duygularını deneyimlemelerini de sağlamaktadır. Özellikle küçük yaşta çocuklar için “oyunarak öğrenme” düşüncesinden hareketle ebeveynler tarafından tercih edilen uygulamaların ve oyunların sayısı da azımsanmayacak bir artış göstermektedir. Işıkoğlu Erdoğan’ ın (2019) da vurguladığı gibi, dijital oyun dünya genelinde hızla yaygınlaşmakta ve gelecekte daha fazla kullanılması öngörülmektedir.

Avrupa Çevrimiçi Çocuklar (EU Kids Online) Projesi (2010) kapsamında çevrimiçi olanaklar ve riskler ayrıntılı olarak aşağıdaki gibi belirtilmektedir: “Çevrimiçi olanaklar; küresel enformasyona erişim, eğitim kaynakları, eski ve yeni arkadaşlar için toplumsal ağlar, eğlence, oyunlar, kullanıcı tarafından yaratılmış içerik üretimi, yurttaş katılımı/politik katılım, kimliğin ifadesinde mahremiyet, topluluklarla bağlar/aktivizm, teknoloji uzmanlığı ve okuryazarlığı, kariyer gelişimi veya istihdam, kişisel/sağlık/ cinselliğe dönük tavsiye, uzman grupları ve fan siteleri, uzaktakilerle deneyim paylaşımı olarak belirlenirken; Çevrimiçi riskler ise; yasadışı içerik, pedofiller, sahte damatlar, yabancılar, aşırı veya cinsel şiddet, diğer zararlı veya saldırgan içerikler, ırkçı/nefret söylemi aktiviteler, reklam/ticari ikna, taraflı/yanlış enformasyon (tavsiye, sağlık), kişisel bilginin istismarı, siber kabadayılık, taciz, kumar, finansal suçlar, kendine zarar (intihar, anoreksiya, vd.), mahremiyetin ihlali, yasadışı aktiviteler (korsanlık, izinsiz dosya yükleme vd.) olarak belirlenmektedir” (EU Kids Online, 2010). Özellikle de çevrimiçi riskler göz önünde bulundurulduğunda ebeveynlerin çocuklarına dijital araçların kullanımıyla ilgili kısıtlamalar getirmesi şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda Çetinkaya ve Sütçü (2016), ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören çocuklara, bilişim teknolojileri ve uygulamalarına yönelik ebeveynleri tarafından getirilen kısıtlamaları ve bu kısıtlamaların nedenlerini belirlemeyi amaçladıkları bir çalışma gerçekleştirmektedir. Çalışmanın sonucunda çocuklara annelerin daha çok kısıtlama getirdiği; kısıtlamanın daha çok kız çocuklara getirildiği; kısıtlama getirilen teknolojilerin başında cep telefonlarının yer aldığı; kısıtlamaya neden olan uygulamaların başında internet temelli uygulamaların olduğu ve ebeveynlerin özellikle sosyal ağların kullanımına yönelik kısıtlama getirdiği görülmektedir. Söz konusu kısıtlamaların temel sebepleri olarak, bilişim teknolojileri ve uygulamalarıyla geçirilen zamandan dolayı çocuklarının eğitim-öğretim faaliyetlerinin, aile içi görev ve ilişkilerinin, sosyal hayatlarının olumsuz etkilenmesiyle, sağlıklarının olumsuz etkilenebileceğine yönelik tedirginlikler ön plana çıkmaktadır. Ebeveynler, teknolojinin çocukları üzerindeki olumlu ve olumsuz sonuçları dengelemek için sürekli bir mücadele halinde olduklarını

ve özellikle de olası zararları azaltmak için bu teknolojileri çocuklarına kısıtlama yoluna gittiklerini ifade etmektedir.

İnternet kullanımındaki yaş ortalamasının her geçen gün biraz daha düşmesi ve teknolojiyi aktif bir şekilde kullanan bireylerin varlığı, dijital vatandaşlık algısının erken yaşlarda kazandırılması gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler çocukları ve gençleri, bilgiye hızlı bir şekilde erişim, eğitim alanında çeşitli gelişmeler, yeni arkadaşlık ilişkileri kurma, eğlence alanında yeni içerikler üretme, duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilme alanlarında yeni arayışlara yöneltmektedir. Web 2.0 teknolojilerinin beraberinde getirmiş olduğu gelişmeler ve yenilikler sayesinde bilginin üretilip çevrim içi ortamlarda yoğun bir şekilde paylaşılması durumu bu bilgilerin iyi ya da kötü niyetli kişilerce kullanılabilmesi gerçeğini ön plana çıkarmaktadır. Bu durum internetin ve dijital ortamdaki hareketliliğin bilinçli ve güvenli bir şekilde sürdürülmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Adeta teknoloji bilgisiyse donatılmış olarak doğan dijital yerliler, kişisel veya genel tüm bilgi ve görüntülerini dijital ortamlarda paylaşmakta ve durum karşısında bir sakınca görmemektedir. 1980 sonrası doğan gençlerden oluşan dijital yerlilerin bu verileri paylaşırken neredeyse hiçbir çekince yaşamamaları mahremiyet duygusunun sorgulanmasını gerekli kılmaktadır (Kakırman Yıldız, 2012: 530).

Goodwin (2018: 10) çocuklarımız için en iyisini bulmaya çabalarken karşılaştığımız tavsiyelerin çoğunun bunaltıcı, çelişkili ve genellikle de yanlış olduğunu da ifade etmekte ve iyi niyetli ebeveynler arasında dolaşan ve yayılan teknoloji efsanelerini şu şekilde belirtmektedir:

- Teknoloji, Dikkat Eksikliği Bozukluğu'na (DEB) ve Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu'na (DEHB) yol açmaktadır.
- Televizyon, dokunmatik ekranlar ve bilgisayar oyunları çocuklar için kötüdür.
- Bebek DVD'leri ve Mozart beyin gelişimine katkı sağlamakta ve dil becerilerini arttırmaktadır.
- Çocuklar bilgisayar oyunlarından bir şey öğrenmemektedir.
- Kimsenin izlemediği zamanlarda televizyonu açık bırakmakta sorun yoktur.
- Ekran başında geçirilen zamanın güvenli süreleri vardır.

Yıldırım'ın (2019: 86) araştırma bulguları sonucunda uzmanların ebeveynlere bilinçli ve güvenli teknoloji kullanım kültürü oluşturma konusundaki tavsiyeleri "aile içi iletişim kurma, kurallar koyup uygulama, yeni gelişmeleri birlikte öğrenme ve takip etme, dijital renber olma" kategorilerinde sınıflandırılmaktadır. Çocukları, bilişim teknolojilerinin risk ve zararlarından uzak tutmak için teknoloji kullanımı konusunda yasaklamalar getirmek yerine, çocukların teknolojinin faydalı yönlerinden yararlanmalarını sağlayan dijital teknoloji kullanım kültürünün aile içerisinde geliştirilmesi sağlanmalıdır. Şimdi de dijital ebeveyn(lik) başlığı altında, dijital teknoloji kullanım kültürünü aile içerisinde geliştirmek ve dijital çağın dijital yerlilerini yetiştirmek ile yükümlü olan dijital ebeveynleri irdelemeye çalışacağız.

Dijital Ebeveyn(lik)

Dijital dünyadaki gelişmeler hayatın her alanını etkilediği gibi aileyi de etkilemekte, özellikle de dijital dünyanın riskleri, birinci dereceden çocukları etkileyebilmektedir. Çocukların internet teknolojilerine kolaylıkla uyum sağlayabilmesi, bu teknolojileri aktif olarak kullanabilmesi bir üstünlük olarak görülmekle birlikte, güncel çalışmalar çocukların internetin sınırlılıkları ve riskleri konusunda savunmasız olduklarını göstermektedir. Dijital dünyada ebeveyn olmak, çocuğun bilgisayar, telefon gibi teknolojilere erişimini sağlamak ile sınırlandırılmaz. Dijital deneyimlerin gerçekleştiği yazılım, donanım ve hizmetlerin hızla değiştiği ve çeşitlendiği görülmektedir. Bu hızlı dönüşüm ebeveynlik kavramına yeni boyutlar katmakta ve ebeveynlik

rollerini de dönüştürmektedir. Çocukları korumak ve kollamakla görevli olan ebeveynlerin rol ve sorumlulukları artmakta, mevcut rollerine dijital ortamlardaki gelişmeleri takip etme, interneti kullanabilme, çocuklarına dijital ortamlarda rol model olabilme gibi yeni roller eklenmektedir (Yaman vd., 2016: 178). Teknolojinin günlük hayatın sıradan bir parçası haline gelmesiyle, dijital cihazlarla kuşatılmış bir çevrede büyümeye başlayan günümüz çocukları, teknoloji hakkında neredeyse ebeveynlerinden çok daha fazla şey bilir hale gelmektedir. Bu durum çocuklara teknolojinin nimetlerinden faydalanma imkânı sunmakla birlikte, yaşları itibarıyla bazı ciddi risk ve dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Çocukların sosyal, duygusal, psikolojik, zihinsel ve fiziksel gelişimlerini pek çok açıdan etkileyebilecek olan bu konuda ebeveynlerin, çocukların dijital dünyasında iyi birer rehber olabilmesi ve teknolojinin doğru kullanım tarzlarını çocuklarına aşılayabilmeleri için sahip olmaları gereken özellikler “dijital ebeveynlik” kavramını doğurmaktadır. Dijital ebeveynlik kavramının doğuşu; çocukların sosyal, duygusal, psikolojik, zihinsel ve fiziksel gelişimlerini pek çok açıdan etkileyen dijital dünya çocuklarının teknolojiyi doğru kullanmaları için sahip olmaları gereken özelliklerin barındırıldığı bir kavramdır. Dijital ebeveynlik tanımında “dijital” kavramıyla kastedilen; oyun, eğlence, araştırma, vakit geçirme gibi herhangi bir amaç için kullanılabilen her türlü elektronik araçtır (Yay, 2019: 11-12). Ebeveynlik ise temelde (ya da en iyi senaryoda) bir sevmeye, destekleme, rehberlik etme, yeniden değerlendirme, öğretme ve müzakere etme işidir (Kohn, 2018: 46).

En genel tanımıyla dijital ebeveyn; “*dijital çağın gereksinimlerine göre hareket eden, temel düzeyde dijital araçlara hâkim, sonu gelmeyen bir ortam olan dijital ortamlardaki olanakların farkında olan ve çocuğunu bu ortamlardaki risklere karşı koruyabilen, kişi haklarına gerçek hayatta saygı duyulması gerektiği gibi sanal ortamda da aynı şekilde davranılması gerektiğini çocuğuna aşılayan ve teknolojik gelişmelere kendini kapatmayan bireydir*” (Kabakçı Yurdakul vd., 2013: 888). Bu tanımdan yola çıkarak ebeveynlerin, dijital ebeveyn olmaya çalışırken dijital vatandaşlık boyutlarının özelliklerine sahip olmaları gerektiği görülmektedir. Kabakçı Yurdakul vd. (2013) tarafından yapılan tanıma bakıldığında, dijital vatandaşlık boyutlarından dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital haklar ve sorumluluklar, dijital erişim, dijital gizlilik ve güvenlik boyutlarıyla dijital ebeveynliğin iç içe olduğu görülmektedir. Dijital vatandaşlık boyutları, dijital ebeveynliği tanımlamaya yönelik kuramsal bir altyapı sağlayabilmektedir (Yaman vd., 2020: 173). Alanyazın incelendiğinde, dijital ebeveynlik, internet ebeveynliği ve çevrimiçi ebeveynlik gibi farklı kavramsallaştırmalar karşımıza çıkmaktadır. Ebeveynlik türü ile ilgili yapılan çalışmalar, ebeveynlerin teknolojiyi kullanabilmelerine ya da çocuklarının dijital araçları kullanımlarına müdahalelerine odaklanılan, teknoloji merkezli çalışmalardır. Ebeveynlik türünü belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda ise internet ebeveynlik stili ölçeğinin kullanıldığı görülmektedir (Yaman, 2018: 33).

Özellikle bireyin internet kullanımını kontrol edememesi, aşırı kullanımdan dolayı iş, aile ve sosyal hayatında sorunlar yaşaması şeklinde tanımlanan internet bağımlılığı, çocuklarda fiziksel, sosyal ve psikolojik rahatsızlıklara neden olmaktadır. Çocukların interneti doğru bir biçimde kullanmaları ve çevrimiçi risklerden korunmaları noktasında ebeveynlere önemli roller düşmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin yeterlik ve sorumluluklarını ele alan “dijital ebeveynlik” kavramı ortaya çıkmaktadır (Sırakaya ve Seferoğlu, 2018: 185-186). Bilgi teknolojilerinin sürekli gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan internet bireyler için vazgeçilmez bir araç haline gelmekte, her an internette farklı sayfaları ziyaret ederek bilgi edinme, iletişim, alışveriş, eğlence gibi farklı imkanlardan yararlanmaktadır. Tam da bu noktada, Salih Uyan “Dijital Dünyada E-beveyn Olmak” (2019) adlı kitabına “*Çocuğum interneti benden daha iyi bilirken onu bu dünyadan nasıl koruyacağım?*” şeklinde bir sorgulamayla başlamaktadır. Teknolojideki hızlı ilerlemelerle birlikte, küçük çocuklar erken yaşlardan itibaren ev ortamındaki çeşitli bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak zengin bir dijital deneyime sahip olmaktadır. Bu nedenle ebeveynler, uygun içeriği seçme, rehberlik etme ve çocuklarının dijital etkinliklerini izleme konusunda önemli bir role sahip olmaktadır (Altun, 2019: 76). Dijital ebeveynlikte ebeveynlerin dijital çağa uygun olarak

sorumlulukları da değişmektedir. Ebeveynler, çocuklarına yabancılarla konuşmamayı, eğer evde yalnızlarsa kapıyı yabancılar açmamayı, bilinmeyen kişilere telefonda bilgi vermemeyi öğretmektedir (Yurdakul vd., 2013: 888- 889). Dijital ebeveynlik, her yaştan çocuğun dijital medya araçlarından yararlanması ve dijital medya kullanımına bağlı risk ve tehlikelerden korunabilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak özellikle, okul çağı ve ergenlik dönemindeki çocukların bu teknolojilere erişim düzeyleri artmakta, bu durum ebeveynlerin çocuklarının teknoloji kullanımları konusundaki sorumluluklarını karmaşıklştırmakta ve çeşitlendirmektedir (Akt. Kaya vd., 2018: 153).

Dijital çağda ebeveyn olmak birtakım sorumlulukları beraberinde getirmektedir. Dijitalleşen çağda ihtiyaç duyulan teknolojilerin çocuklara sunulması, çocukların dijital dünyada iyi oluşlarının sağlanması açısından yeterli değildir. Ebeveynler, çocuklarına dijital teknolojileri sağlamakla birlikte, çocuklarının bu teknolojileri güvenli, etkili ve bilinçli bir şekilde kullanmalarını sağlamakla da görevlidir. Çocuklarını dijital yaşama uyumlu şekilde yetiştirmek durumunda olan ebeveynlerin sahip olmaları gereken birtakım yeterlikler olması gerekmektedir. Bu bağlamda dijital ebeveynlerin sahip olmaları gereken yeterlik ve göstergeler şu maddelerle belirtilmektedir (Yaman vd., 2020: 177-178):

- Çocuklarına gerçek hayatta etik davranış sergiledikleri gibi dijital ortamda da sergilemeleri gerektiğini açıklamalıdır.
- Dijital ortamlara bırakılan izlerin dijital ayakizi olduğu bilinci ile çocuklarına ait paylaşımlara dikkat etmelidir.
- Çocukları ile dijital ortamlardan iletişim kurabilmeli ve bu ortamlarda çocukları ile olmalıdır.
- Çocuklarının kullandığı dijital araçları ve ortamları temel düzeyde kullanabilmeli ve bu araçların ve ortamların farkında olmalıdır.
- Temel insan haklarından olan dijital araçlara erişimi çocuklarına sağlamalı ve bunu yaparken çocuklarının güvenliğini de göz önünde bulundurmalıdır.
- Dijital ortamlarda gerçekleştirilen alışverişlerde kişisel bilgilerin korunmasına dikkat etmeli ve dijital bütçe oluşturmalıdır.
- Dijital ortamlarda hakları ve sorumlulukları olduğu bilinciyle hareket ederek haklarını hukuki yollardan arayabilmelidir.
- Dijital ortamlarda gizlilik ve güvenliklerini sağlayabilmelidir.
- Dijital ortamlardan kaynaklanabilecek fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarına karşı çocuklarını ve kendilerini korumalıdır.

Ebeveynlik öz yeterliliği, anne ve babaların ebeveynliği ne derece yeterli yaptıklarına ilişkin duygu, düşünce ve inançları olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, anne babaların ebeveynlik rollerini etkili bir şekilde gerçekleştirme beklentilerinin derecesidir. Ebeveynlerin öz yeterliliklerinin çocuğun uyumu üzerinde etkili olduğu ve ebeveynlik öz yeterliliğinin düşük olmasının çocuklarının davranış problemleri yaşamalarına yol açtığını ifade edilmektedir (Songur, 2019:17). Ebeveynlik türlerine bakıldığında, teknolojiyi kullanırken çocuklarına yaklaşım davranışlarına göre otoriter, demokratik, müsamahakâr ve ihmalkâr olarak Valcke ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan bir sınıflandırma bulunmaktadır. Otoriter ebeveynler, dijital araçları çocuklarına kullanırmamayı tercih eden ebeveynlerdir. Kurallar ebeveyn tarafından konmakta ve esnetilememektedir. Demokratik ebeveynler, dijital araçların kullanımıyla ilgili kuralları çocuğuyla birlikte belirlemekte, belirlenen kurallara ebeveynler ve çocuklar uymaktadır. Müsamahakâr ebeveynler,

çocuklarıyla belirledikleri kuralları esnetebilmektedir. İhmalkâr ebeveynler ise çocuklarını dijital ortamlarda serbest bırakmaktadır (Akt. Yaman vd., 2020:172). Örneğin, Yapılan “The Digital Well-Being Of Canadian Families” çalışmasında, dijital medyayı kullanan ebeveynlerin %43’ünün “Dijital teknolojiyi kullanırken kurallarımı uygulayarak çocuğumu güvende tutmak benim yükümlülüğümdür” ifadesini kullanmaları, otoriter bir ebeveynlik tarzının belirtisi olarak kabul edilmektedir. Ebeveynlik üzerine çalışan araştırmacılar, ebeveynlerin çocuklarıyla olan ilişkilerine ve onlara karşı sorumluluklarına göre belirlenen dört farklı ebeveynlik şekli tanımlamaktadır. Otoriter ebeveynler için en önemli şey belirledikleri kurallara çocuklarının uymalarıdır. Dijital bağlamda bu durum çevrimiçi içerik ve davranış üzerine kurallar koymaya ve onları dayatmaya odaklanmak anlamına gelmektedir. MediaSmarts’ın geçmiş araştırmaları kural koymanın dijital ebeveynliğin önemli bir kısmı olduğunu gösterse de bu durum otoriter tarzda, açık iletişim ve güven pahasına gerçekleşmektedir. Ebeveynler çevrimiçi riskin medyadaki yansımından anlaşılır bir şekilde endişeleniyorken, çocuklarının çevrimiçi hayatlarının kuralların rollerini dengelemek, sürekli iletişim ve güven oluşturmak için rehberlik ve desteğe ihtiyaçları olduğu açıktır. Yine yapılan araştırmada ebeveynler, dijital ebeveynliklerinin dijital teknolojiyle ilişkili riskleri azaltmak ve dijital teknolojinin çocuklara sağladığı fırsatlara erişimi sağlamak arasında sürekli bir denge kurmak için çaba sarf ettiklerini belirtmektedir (Brisson-Boivin, 2018: 3).

Uzman Klinik Psikolog Özdalga (2018), “Dijital dünyada nasıl ebeveyn olunmalıdır?” sorusunun cevabını şu maddelerle belirtmektedir (<http://www.gelisim.k12.tr/images/feimg/dokumanlar/dijital-cagda-subat2018.pdf>, 2020):

- Dijital aletleri uygun kullanan anne baba modeli olun.
- Sınırlarınızı çocuğun yaşına, kişiliğine, özel durumlarına göre ayarlayın.
- Gördüğünüz olumsuz etkileri görmesini sağlayın.
- Dijital aletleri olumlu davranışın arkasından ödül olarak kullanın.
- Çocuğunuza sınırlamalarınızın nedenlerini anlatın.
- Kendisinden beklenen sorumluluk ve davranışları belirtin.
- Gerçek yaşamını keyifli hale getirin.
- Beklenen davranış ve tutumlarını takdir edin, oto kontrolünü geliştirmek için daha çok sorumluluk verin.
- Sınırlarken, birlikte ortak gün ve zaman belirleyin.
- Sanat ve sportif aktivitelere yönlendirin.

Teknolojideki sürekli gelişim ve değişimlerin, bireylerin ve ailelerin gelecek yıllar boyunca karşılaşacağı sorun ve etkilerde rol oynayacağı öngörülmektedir. Çocuklar için gelişimsel açıdan neyin uygun olduğuna dair sürekli mücadele ve çatışmalarla uğraşmak, internet ve sosyal medya kullanımıyla ilgili güvenlik endişeleri, aile içi etkileşim ve iş-aile zamanının dengelenmesi gibi konularda bireylerin ve ailelerin refahında olumlu ve olumsuz yansımaları olmaya devam edecektir. Aile içindeki sosyal etkileşimin yeni medya teknolojilerinin varlığı nedeniyle olumsuz olarak etkilendiği açıktır. Dijital teknolojinin bir evdeki sosyal etkileşimi olumlu yönde etkileyebilmesi için aile üyelerinin bu araçları birlikte bir bilgisayar oyunu oynamak, televizyon izlemek ve daha sonra tartışmak şeklinde, birbirleriyle iletişim kurmanın ve etkileşimin bir yolu olarak kullanmaları gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, bireylerin yeni medya teknolojilerini bireysel olarak değil, bir birim olarak topluca tüketmeleri önemlidir. Teknolojiyi bireysel olarak tüketmek sosyal izolasyona yol açarak aile içi faaliyetleri bireyselleştirmekte, aile içindeki iletişimin ve sosyal etkileşimin sert bir biçimde düşmesine neden olmaktadır. Dijital teknolojiler

“kuşakların bir araya gelip birlikte bir şeyler yaptıkları alan” olarak kullanıldığında aile bireylerine avantajlar sağlayacaktır (Hazer, 2020: 99).

Avrupa Çevrimiçi Çocuklar (EU Kids Online) Projesi (2010), Türkiye çapında kentsel ve kırsal bölgelerde, seçkisiz tabaka yöntemiyle seçilen 9-16 yaş arası 1018 çocuk ve ebeveynlerinden bir tanesi ile evlerinde yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilen bir araştırmadır. Araştırmanın Türkiye bulgularına göre şu sonuçlar göze çarpmaktadır (EU Kids Online, 2010):

- Araştırmaya katılan tüm çocuklar internet kullanmaktadır. Bu çocukların %40'ı kendi bilgisayar veya dizüstü bilgisayarına sahipken, diğer %39'u bilgisayarını diğer aile fertleriyle paylaşmakta, ebeveynlerin ise sadece %29'u internet kullanmaktadır. Ebeveynlerin internet kullanım oranı düşük olmakla birlikte, %72'den fazlası çocuklarının internet ortamında karşılaştıkları rahatsız edici durumlarda çocuklarına yardım edebilecekleri konusunda kendilerine güvenmektedir. Ebeveynlerin %60'ı çocuklarına interneti güvenli kullanma yolları hakkında tavsiyede bulunduklarını; %56'sı çocuklarının zorlandığı durumlarda internette bir şey bulma ya da yapma konusunda yardım ettiğini ve sadece %36'sı karşılaşılabilecekleri rahatsız edici durumlarda ne yapmaları gerektiğiyle ilgili çocuklarıyla konuştuğunu belirtmektedir.
- Araştırmaya katılan 9-16 yaş arasındaki çocukların, interneti kullanmaya 10 yaş civarında başladıkları ve günde ortalama 1-1,5 saat internet kullandıkları görülmektedir. Çocukların interneti kullanma oranları %92'yle okul işleri için yararlanmak; %59'la eğlence amaçlı-video izlemek; %49'la oyun oynamak; %48'le arkadaşlarıyla sosyal ağlarda paylaşımda bulunmak; %40'la haberleri takip etmek ve yine %40'la müzik ya da film indirmektir.
- Sosyal paylaşım siteleri hesap oluşturmak için 13 yaş sınırı belirlemesine rağmen, çalışmaya katılan ve sosyal paylaşım sitesinde hesabı bulunan çocukların üçte birinin bu yaş sınırının altında olduğu görülmektedir. Çocukların %85'i Facebook hesabına sahiptir. Ebeveynlerin yarısından çoğunun, çocuklarının kişisel bilgilerini internette paylaşmalarını yasaklamış olmasına rağmen, çocukların %42'sinin hesaplarını “herkese açık” seçeneğiyle kullandığı ve çocukların %19'unun adres bilgilerini, %8'inin de telefon numaralarını paylaştığı görülmektedir.
- Türkiye'deki çocukların diğer Avrupa ülkelerindeki çocuklara oranla daha az riske maruz kaldıkları görülmektedir.
- Ebeveynlerin büyük bir çoğunluğu çocuklarının internet kullanımına ilişkin rehberlik ettiğini; bazıları filtre programı kullandığını; diğerleri (üçte birinden daha azı) de çocuklarının ziyaret ettiği internet sayfalarını takip ederek çocuklarını korumaya çalıştıklarını belirtmektedir. İstenmeyen ileti önleme ve virüs programlarını ise Türkiye'deki ebeveynlerin (%46) diğer Avrupa ülkelerindeki ebeveynlere (%72) oranla daha az kullandıkları görülmektedir.
- Çocukların internet ortamındaki risklerden korunmasının yollarından biri, bilgisayarın ailenin ortak yaşam alanında kontrollü kullanımını sağlamaktır. Buna ilişkin veriler irdelendiğinde, Avrupa'daki ebeveynlerde oran %67 iken Türk ebeveynlerde oran sadece %24'tür. Bununla birlikte çocuklar ev dışındaki ortamlarda (%60 okulda, %51 internet kafede) kontrolden uzak bir şekilde internet erişimini sağlamaktadır.
- Çocukların dijital ortamların tehlike ve risklerinden korunabilmesi için ebeveynlerinin dijital okuryazarlık niteliğine sahip olması gerekmektedir. Araştırma bulgularında çocukların üçte ikisinin ebeveynleri dijital okuryazar olmadığından çocukların dijital ortamlarda kendilerini korumaları önem kazanmaktadır. Türkiye'deki çocukların %85'i internette olabilecek istenmeyen sorunlarla baş edebilme konusunda kendilerine

güvendiklerini; %83,4'ü internet kullanımı hakkında “çok fazla bilgi” sahibi olduklarını ve hatta %78'i ebeveynlerinden daha fazla bilgiye sahip olduklarını belirtmektedir. Ancak internet okur-yazarlığıyla ilgili becerileri ölçüldüğünde, 9-16 yaş arasındaki çok az sayıda çocuğun bu becerilere sahip olduğu görülmektedir.

Türkiye’de ebeveynlerin teknolojiye bakışı; teknoloji ve çocuğu arasındaki ilişki konusundaki bilgi düzeyleri ve söz sahiplikleri; teknolojinin çocukları üzerindeki etkisini nasıl yorumladıkları; endişeleri ve sorunları; çocuklarının eğitiminde teknolojiyi nerede konumlandıkları ve kendilerini teknoloji konusunda nasıl ve ne düzeyde geliştirdiklerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen “Anne-babalar için; dijital doğanları hayata hazırlama kılavuzu” (2017) kapsamında elde edilen bazı dikkate değer bulgular ise aşağıdaki gibidir (<https://digitalage.com.tr/anne-babalar-icin-dijital-doganlari-hayata-hazirlama-kilavuzu/>, 2020):

- Ebeveynlerin çocuklarını teknolojiyle tanıştırma yaşının geçmiş yıllara göre düşme eğilimi gösterdiği,
- Ebeveynlerin çocukları için yılda ortalama 1289 TL harcadığı, özellikle babaların bu konuda daha fazla harcama eğiliminde olduğu,
- 18 yaş altı çocukların %55’inin akıllı telefona, %50’sinin tablete ve %34’ünün laptoba sahibi olduğu; özellikle de 12-18 yaş arası çocukların %90’ının akıllı telefonu olduğu,
- Ebeveynlerin günde ortalama 1,7 saat çocuklarının internette zaman geçirmelerine izin verdiği,
- 0-3 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin %30’unun, 4-11 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin de %39’unun çocuklarına günde 2 saatten fazla internette zaman geçirmelerine izni verdiği; 0-3 yaş arası çocukların %52’sinin, 4-11 yaş arasının %78’inin, 12 yaş ve üzerinin ise hemen hemen hepsinin sosyal medya hesaplarının olduğu,
- Kullanılan mecralarda %45’le Facebook birinci sıradayken, YouTube (eğlenmek amacıyla) ve Instagram’ın sırasıyla takip edildiği,
- Ebeveynlerin %62’sinin güvenli internet hizmeti kullandığı,
- Çocukların %50’sinin sabah kalkar kalkmaz teknolojik araçlarla zaman geçirdiği (TV/tablet üzerinden çizgi film ya da dizi seyretmek (%21), akıllı telefon ya da tabletle zaman geçirmek (%20), sosyal medya hesaplarını kontrol etmek (%4). Bu oranların 0-3 yaşa göre, 4-11 yaş arası çocuklarda yükselme eğilimi gösterdiği,
- Ebeveynlerin %82’sinin çocuğunun ekran bağımlısı olmasından korktuğunu; %20’sinin çocuğunun ekran bağımlısı olduğunu düşündüğünü ve %10’u da çocuğunun göz sağlığının dijital ekranlara bağlı olarak bozulduğunu belirttiği,
- Ebeveynlerin %40’ı çocuklarını ekran bağımlılığından korumak için önlem aldığını, %60’ı ise herhangi bir şey yapmadığını belirttiği, çocuklar büyüdükçe bu konudaki gerçeklerin farkına varıldığı ve önlem alma eğilimine girildiği ve ebeveynlerin %93’ünün çocuklarının internette geçirdiği süreye sürekli ya da belirli aralıklarla kısıtlama getirdiklerini belirttiği,
- Kısıtlama sonrası çocukların gösterdiği ilk tepkinin öfkelenmek olduğu; 0-3 yaş arası çocukların öfkelerini ağlayarak ifade ederken, 4-11 yaş arasındakilerin sorumluluklarını yerine getirmeme ve 12 yaş üzerindeki ise öfkenin şiddetini artırma eğilimi gösterdiklerini,

- Bu bağlamda ebeveynlerin %27'si çocuğunu psikoloğa götürdüğünü, götürme nedenlerinin başında ise gelişimlerinin kontrolü (%62) ve davranış-uyum bozuklukları (%36) geldiğini,
- Çocuklarını psikoloğa götüren ebeveynlerin %70'i teknolojinin etkisi olduğunu belirtirken, teknolojinin çocukların fiziksel ve ruhsal sağlıkları üzerinde etkisi olduğunu düşünseler de, olumlu etkisinin daha fazla olduğunu düşündüğünü,
- Ebeveynlerin %62'si çocuklarının internette ya da mobil araçlarıyla geçirdiği vakit yerine arkadaşlarıyla dışarıda vakit geçirmesini tercih ettiklerini, %29'u kendileriyle vakit geçirmelerini istediklerini,
- Ebeveynlerin %82'si teknoloji ve çocuklar konulu eğitim almadığını belirtirken, eğitim aldığını belirten ebeveynlerin (%18) internet, çocuğun okulu, çalıştığı şirket ya da çocuğunun psikoloğu gibi değişik yerlerden eğitim aldıklarını göstermektedir.

Yukarıda irdelediğimiz bütün bu çalışmaların bulguları Hazer'in (2020: 99) de çalışmasında belirttiği gibi, günümüzde yeni medya ve iletişim teknolojileri Türkiye'deki ailelerin hem zaman hem de alan bakımından yaşamına girerek günlük çağdaş yaşamın özünde yer almakta, hane halkının yaşamını çeşitli şekillerde etkilemekte ve Türk aile yapısında kişilerarası iletişimin ara yüzü haline gelmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal bilimlerin en çetrefilli konularından biri olarak ifade edilen toplumsal değişme; toplumsal yapıda, toplumsal kurumlarda ve toplumsal ilişkilerde meydana gelen başkalaşım, farklılaşma ya da dönüşüm sürecidir. Günümüz toplumları ekonomik, siyasi, teknolojik, bilimsel, tıbbi, sosyo-kültürel ve daha sayılabileceğimiz birçok alanda hızlı bir değişim sürecinden geçmektedir. Toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler, toplumun en temel kurumu olan aileyi de etkilemekte; ailenin tanımı, yapısı, türleri, işlevleri ve geleceğiyle ilgili tartışmalar başta olmak üzere, aile sosyolojisinin ilgi alanına giren konuları farklı bağlamlarda yeniden irdeleme gerekliliğini doğurmaktadır. Teknoloji ise yaşanan toplumsal değişimleri etkileyen en temel faktörlerden biridir ve aile içerisinde teknolojinin yeri, önemi, kullanımı geçmişe oranla çok daha üst düzeydedir. 90'lı yılların sonlarında internet teknolojisi dünya geneline yerleşmeye başlamakta, 2000'li yıllar dijital ortam, internet ve Web 2.0'ın gelişmesine şahitlik etmekte ve "Dijital Çağ" olarak tanımlanan yeni bir döneme ismini vermektedir. Bilimin ilerlemesiyle teknoloji alanında meydana gelen değişim ve gelişmelerle dijitalleşen dünya yeni bir yöne doğru hızla değişirken geleneksel aile yapısından, günümüzün çocuk merkezli çekirdek aile yapısına dönüştüğü gözlenmektedir. Geçmişle kıyaslandığında aile içerisinde çocuğun anlam, önem ve değerinin de arttığı göz önünde bulundurulduğunda, özellikle ebeveyn-çocuk ilişkisi açısından yaşanan değişimler ebeveynlik ve çocukluk kavramlarının dijitalleşen dünyada yeniden tanımlanmasına yol açmakta ve dijital ebeveyn(lik), dijital çocuk(luk) kavramlarını karşımıza çıkarmaktadır.

Bilimin ilerlemesiyle teknoloji alanında meydana gelen değişim ve gelişmelerle bilgisayar, cep telefonu vb. dijital araçlar hayatımızın her alanını adeta kuşatmaktadır. Özellikle güncel konulara, haberlere, olaylara anında erişim imkânı sunan; bilgiye ulaşma; bilgi alma ve verme; iletişim sağlama; araştırma; eğlenme; gündelik yaşam pratiklerini hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirme gibi birçok yönden hayatımızı kolaylaştırdığı ve yarar sağladığı düşünülen internet kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Bunların yanı sıra, internetin yaygınlaşması bireyler arasındaki yüz yüze iletişimin yerini bilgisayar aracılı iletişime bırakmasına ve aile içerisinde iletişim kurma şekillerinde değişikliklere yol açmaktadır. Dijital ortamda kurulan yeni bağlar, aile bağlarının zayıflamasına ve bireylerin yalnızlaşmasına neden olabilmektedir. Dünya genelinde elde edilen veriler incelendiğinde, bilgisayar ve internet kullanımının geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olduğu ve bu kullanıcı kitlesinin çoğunluğunun çocuklar ve gençlerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum

özellikle, çocuklar ve ebeveynler açısından yeni bir dönemin başladığının göstergesidir. Dijital nesil olarak dijital yeniliklerin içine doğup, büyüyen ve dijital bir ortamda sosyalleşen çocuklar bir yandan dijital teknolojilerin öncüleri, diğer yandan da tehlikelere ve risklere en açık grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu noktada ebeveynlere yeni ve önemli sorumluluklar yüklenmekte; çocuklarını risklerden koruyabilmeleri ve kontrol edebilmeleri açısından ebeveynlerin de hızla değişen ve dijitalleşen dünyaya uyum sağlamaları gerekmektedir. Onur'un (2019) Ambert' ten alıntılıdığı "Her çağ ve her kültür kendi toplumsal çocuk anlayışını oluşturur, uygun ebeveyn-çocuk ilişkisinin ne olduğunu belirler ve uygular" düşüncesinden hareketle konuyu irdelediğimizde dijital çağın, ebeveynlik ve çocukluk kavramları ile ebeveyn-çocuk ilişkisine yeni bir boyut kazandırarak, dijital çocuk(luk) ve dijital ebeveyn(lik) kavramlarını karşımıza çıkarması şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda çalışmada, toplumsal değişme bağlamında teknolojinin aile üzerindeki dönüştürücü etkisini, çocuk ve çocukluğa kısaca değindikten sonra dijital çocukluk ve dijital ebeveynlik kavramlarını tanımlayarak, dijital çağın ve dijital araçların getirdiği kolaylıklar ve riskler bağlamında Türkiye'deki mevcut durumu, gerçekleştirilen bazı çalışmaların verilerinden yararlanarak ortaya koymaya çalıştık.

Dijital ebeveyn olarak tanımlanan dijital çağ ebeveynleri, dijital çağın gerektirdiği doğrultuda hareket ederek teknolojik gelişmeleri takip eden, dijital araçlara hâkim olan, çocuklarına dijital ortamların olanaklarını sunmaya çalışan ve tüm bunları yaparken çocuklarını bu ortamlardaki risk ve tehlikelere karşı koruyabilen bireylerdir. Dijital ebeveynler sadece çocuklarına teknolojik cihazların kullanımında kurallar koyan, kısıtlamalar getiren bir role bürünmemekte aynı zamanda çocuklarını dijital tehlikelerden koruyan ve dijital yenilikleri öğreten, onlara rol model olmaya çalışan bir ebeveyn modeli sergilemektedir. Dijital ebeveynlikte, ebeveynlerin çocuklara dijital teknolojileri sağlarken, onların bu teknolojileri güvenli, etkili ve bilinçli bir şekilde kullanma, dijital etkinliklerini izleme, onlara uygun içeriği seçme ve rehberlik etme gibi sorumlulukları da bulunmaktadır. Dijitalleşme beraberinde farklı bir ebeveynlik modelinin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Geleneksel aile yapılarında aile büyüklerinden öğrendikleri, gördükleri ve deneyimledikleri şekilde ebeveynlik yapan anne ve babalar artık teknolojiyi ve dijitalleşmeyi esas alarak dijital vatandaş ve dijital okuryazar olma yolunda ilerlemekte, dijital çocukları yetiştirmeye çalışan dijital ebeveynler olarak günümüz dijital dünyasına uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Dijital çağda büyüyen, sosyalleşen çocuklar sadece yeniliklere, değişimlere değil, aynı zamanda tehlikelere ve risklere de açıktır. Avrupa Çevrimiçi Çocuklar (EU Kids Online) Projesi (2010) kapsamında "çevrimiçi olanaklar; küresel enformasyona erişim, eğitim kaynakları, eski ve yeni arkadaşlar için toplumsal ağlar, eğlence, oyunlar, kullanıcı tarafından yaratılmış içerik üretimi, yurttaş katılımı/politik katılım, kimliğin ifadesinde mahremiyet, topluluklarla bağlar/aktivizm, teknoloji uzmanlığı ve okuryazarlığı, kariyer gelişimi veya istihdam, kişisel/sağlık/ cinselliğe dönük tavsiye, uzman grupları ve fan siteleri, uzaktakilerle deneyim paylaşımı olarak belirlenirken; çevrimiçi riskler ise; yasadışı içerik, pedofiller, sahte damatlar, yabancılar, aşırı veya cinsel şiddet, diğer zararlı veya saldırgan içerikler, ırkçı/nefret söylemi aktiviteler, reklam/ticari ikna, taraflı/yanlış enformasyon (tavsiye, sağlık), kişisel bilginin istismarı, siber kabadayılık, taciz, kumar, finansal suçlar, kendine zarar (intihar, anoreksiya, vd.), mahremiyetin ihlali, yasadışı aktiviteler (korsanlık, izinsiz dosya yükleme vd.)" olarak ayrıntılı bir şekilde belirlenmektedir (EU Kids Online, 2010). Tüm bu olanaklar ve riskler konusunda çocukların ve ebeveynlerin bilgi sahibi olması ve farkındalık düzeylerinin yükseltilmesi gerekmektedir. Böylelikle özellikle riskler konusunda çocuklarını korumakla görevli olan dijital ebeveynlerin işi kolaylaşacaktır. Örneğin çocuklarındaki fiziksel ya da psikolojik rahatsızlıkların, dijital araç ya da internet bağımlılığının farkına varmaları ve bu sorunlarla ilgili gerekli önlemleri alma, müdahaleleri etme açısından son derece önemlidir. Söz konusu risklerin ortadan kaldırılması ya da en aza indirgenmesinde aile içindeki tutumların, desteğin ve kontrolün etkili olduğu görülmektedir. Özellikle çocuklar tarafından internetin amacına uygun bir şekilde kullanımı ve karşılaşılabileceği riskler konusunda

çocukların aileleri tarafından bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi çocukların bireysel gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda hem çocukların hem de ailelerin genel olarak dijital dünyaya ilişkin bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Çocuklara aile içinde yapılacak bilgilendirmelerin yanı sıra okullarda da dersler, eğitimler, seminerler verilmesi ve çocukların küçük yaşlardan itibaren dijital dünyayı doğru ve etkin bir biçimde kullanmasını ve ailelerinden önce kendi kendilerini risklerden koruyabilecek şekilde eğitilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılması önem arz etmektedir. Dijital ebeveynler, çocuklarının dijital araçlara erişimini sağlamanın yanı sıra, onları bu ortamlarda kontrol ederek güvenliklerini ve olumsuz etkilerden korunmalarını da sağlamalıdır. Dijital ebeveynler çocuklarını dijital dünyada kontrol edebilme bilgisine, yeterliğine sahip olmak zorundadır. Bu kapsamda ebeveynlerin dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlık niteliklerine sahip olmaları oldukça önemlidir. Aygül ve Apak' ın (2019: 172) da vurguladığı gibi, dijital çocukların dahil oldukları dijital ortamların takip edilmesi ve çocukların dijital ayak izlerinin bir takım yazılım programlarıyla denetlenmesi yani ebeveynlerin de dijital dünyaya en az “dijital yerliler” kadar uyum sağlaması gerekmektedir.

Kırık (2017), ebeveynlerin çoğunluğunun çocukların internet kullanım sürelerini kendilerine zaman ayırmak için bir fırsat olarak gördüğünü belirtirken; Yıldırım (2018) da ebeveynlerin çocuk yetiştirirken televizyon, tablet, akıllı telefon ekranlarını birer kurtarıcı olarak görmeleri ve ekrana bakıcı rolü yüklemeleri sonrasında çocukların bilinçsizce ve uzun süre izlemesiyle ekrana bağımlı hale geldiklerini belirtmektedir. Ancak bu bağlamda ebeveynlerin çocukların dijital araçlarla ve internette geçirdikleri süreleri yaş gruplarına göre içerik ve süre bakımından kısıtlamalar getirmezlerse, ilerleyen dönemlerde çocuklarda özel alanına daha çok çekilerek bir “odadan çıkmama kültürü” ile karşı karşıya kalmaları söz konusudur. Bu nedenle aşırılıktan kaçınılarak çocukların yaş ve gelişim seviyelerine uygun programlar seçilmesi; dijital ortamlarda edindiği arkadaşlıkların, kurduğu ilişkilerin denetlenmesi; farklı etkinlikler üretilmesi ve diğer sosyal etkinliklere yönlendirilmesi; aile üyeleriyle birlikte zaman geçirmesinin ve olabildiğince ev içindeki ortak alanlarda, ebeveynlerin gözetiminde dijital araçların kullanımının sağlanması ve çocukların davranışlarının sürekli gözlenmesi dijital ebeveynlerin dikkat etmesi gereken temel konular arasında yer almaktadır. Ayrıca ebeveynler dijital ortamlarda paylaşılan bilgilerin kötü niyetli kişiler tarafından kullanılabilceği, kişisel bilgilerini paylaşmamaları gerektiği gibi konularda çocuklarını bilgilendirerek uyarmalı, baş edemedikleri ya da rahatsızlık hissettikleri durumlarda çekinmeden destek istemelerini sağlamalı ve belki de en önemlisi, dijital dünyada da çocuklarına rol model olmaları gerektiğini unutmamalıdır.

Kaynakça

- Altun, D. (2019). An Investigation Of Preschool Children's Digital Footprints And Screen Times, And Of Parents Sharenting And Digital Parenting Roles. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 10(35), 76-97.
- Ayan, S. (2010). *Aile ve Şiddet, Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet*, Ankara: Ütopya Yayınevi. https://doi.org/10.1501/ashd_0000000101
- Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları.
- Aygül, H. H., Apak, F. (2019). Değişen Sosyallikler ve Yeni Sosyalleşme Pratikleri Ekseninde Youtube ve Çocuk Youtuberlar. *Dijital Çocukluk ve Dijital Ebeveynler: Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı*. (Ed. Hasan Hüseyin Aygül, Erdal Eke). Nobel Akademik. 143-176. <https://doi.org/10.14527/9786053189558.05>
- Bakan; U., Bakan, U. (2017). Facebook'ta Aile İlişkileri ve Sosyal Medya Adanmışlığına Yönelik Bir İçerik Analizi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:20, 54-68. <https://doi.org/10.20875/makusobed.284457>

- Brisson-Boivin, K. (2018). *The Digital Well-Being Of Canadian Familie*, MediaSmarts. Ottawa.
- Çetinkaya, L., Sütçü, S.S. (2016). Çocukların Gözüyle Ebeveynlerinin Bilişim Teknolojileri Kullanımlarına Yönelik Kısıtlamaları ve Nedenleri. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 7(1): 79-116. <https://doi.org/10.17569/tojqi.58102>
- Çubukçu, A., Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5: 148-174.
- Eskidemir Meral, S., Tezel Şahin, F. (2019). Teknoloji ile Büyüyen Çocuklar. *Dijital Çocukluk ve Dijital Ebeveynler: Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı*. (Ed. Hasan Hüseyin Aygül, Erdal Eke). Nobel Akademik. 89-112. <https://doi.org/10.14527/9786053187783.08>
- Goodwin, K. (2018). *Dijital Dünyada Çocuk Büyütmek*. Aganta Kitap.
- Güçlü, S. (2016). Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları. *Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı*.
- Hazer, O. (2020). Yeni Medya ve İletişim Teknolojileri: Ailede Sosyal Etkileşim. *Gençlik ve Dijital Çağ 2020* (Ed. Aylin Görgün Baran, Oya Hazer, M. Serhat Öztürk). Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi. 92-102. <https://doi.org/10.31123/akil.441825>
- Işıkoğlu Erdoğan, N. (2019). Dijital oyun popüler mi? Ebeveynlerin çocukları için oyun tercihlerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46: 1-17. <https://doi.org/10.17152/gefad.421615>
- Kabakçı Yurdakul, I., Dönmez, O., Yaman, F., Odabaşı H. (2013). Dijital Ebeveynlik ve Değişen Roller. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4): 883-896.
- Kakırman Yıldız, A. (2012). Sosyal Paylaşım Sitelerinin Dijital Yerlilerin Bilgi Edinme ve Mahremiyet Anlayışına Etkisi. *Bilgi Dünyası*, 13(2): 529-542.
- Kaya, G., Bayraktar, D., Yılmaz, Ö. (2018). Dijital Ebeveynlik Tutum Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46: 149-173. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.390626>
- Kırık, A.M. (2017). Yeni Medya Aracılığıyla Değişen İletişim Süreci: Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Konumu. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(1): 230-261. <https://doi.org/10.19145/gumuscomm.300815>
- Kohn, A. (2018). *Şımarık Çocuk Bir Şehir Efsanesi “Pırpırlanan Çocuklar Helikopter Ebeveynler ve Diğer Sahte Krizler”* (Çev. Yiğit Ataman). Görünmez Adam Yayıncılık.
- Kurt, A. (2006). Düünden Bugüne Türk Ailesi. *Düünden Bugüne Türkiye’ nin Toplumsal Yapısı*, (Ed. Memet Zincirkıran). Nova Basın Yayın. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2019.12.0014>
- Milovidov, E. (2017). Parenting In The Digital Age Parental Guidance For The Online Protection Of Children From Sexual Exploitation And Sexual Abuse. *Council of Europe*, Printed at the Council of Europe.
- Onur, B. (2019). *Değişen Çağ, Değişen Çocukluk*. İmge Kitabevi.
- Öztürk, A. (2019). Doğu-İslam Dünyasında Ailenin Sosyo-Politik Temelleri ve Sosyolojik Dönüşümü Üzerine. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 6(1), 2-18. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.573118>
- Palmer, S. (2019). *Zehirlenen Çocukluk* (Çev. Özge Çağlar Aksoy). İletişim Yayınları.

- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sırakaya, M., Seferoğlu, S. S. (2018). Çocukların Çevrim-İçi Ortamlarda Karşılaştıkları Riskler ve Güvenli İnternet Kullanımı. (Ed. B. Akkoyunlu, A. İşman ve H. F. Odabaşı). *Eğitim Teknolojileri Okumaları*. 185-202.
- Songur, A. (2019). Tüketim Kültürü, Dijital Kültür ve Dijital Ebeveynlik. Dijital Çocukluk ve Dijital Ebeveynler: Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı. (Ed. Hasan Hüseyin Aygül, Erdal Eke). Nobel Akademik. 1-26. <https://doi.org/10.14527/9786052418659.12>
- Tanrıkulu, İ., Akbaba-Altun, S., Erdur-Baker, Ö., Yerin-Güneri, O. (2015). Misuse of ICTs among Turkish children and youth: A study on newspaper reports. *International Journal of Human Sciences*, 12(1): 1230-1243. <https://doi.org/10.14687/ijhs.v12i1.3131>
- UNICEF (2017). Dünya Çocuklarının Durumu. Dijital Dünyada Çocuklar. *Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu*.
- Uyan, S. (2018). *Dijital Dünyada E-beveyn Olmak*. Timaş Yayınları.
- Yaman, F. (2018). *Türkiye’de Ebeveynlerin Dijital Öz Yeterliliklerinin İncelenmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.327309>
- Yaman, F., Dönmez, O., Kabakçı Yurdakul, I., Odabaşı, F. (2016). Dijital Dünyanın Ailesi: İnternet’te Aile. *Eğitim Teknolojileri Okumaları*. (Ed. Aytekin İşman, Hatice Ferhan Odabaşı, Buket Akkoyunlu). TOCET The Turkish Online Journal of Educational Technology.
- Yaman, F., Kabakçı Yurdakul, I., Dönmez, O. (2020). Dijital Vatandaşlıktan Dijital Ebeveynliğe Dönüşüm. *Gençlik ve Dijital Çağ 2020* (Ed. Aylin Görgün Baran, Oya Hazer, M. Serhat Öztürk). Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi. 165-180. <https://doi.org/10.14527/9786053187783.02>
- Yay, M. (2019). *Dijital Ebeveynlik*. Yeşilay Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2018). *21. Yüzyıl Anne-Babalarının Başucu Kitabı: Dijital Kültürde Çocuk Yetiştirmek*. Nisan Kitabevi.
- Yıldırım, Y. (2019). Dijital Yerlileri Tehdit Eden Teknoloji Bağımlılığı ve Siber Zorbalık Tehlikeleri. *Dijital Çocukluk ve Dijital Ebeveynler: Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı*. (Ed. Hasan Hüseyin Aygül, Erdal Eke). Nobel Akademik. 61-88. <https://doi.org/10.15805/addicta.2018.5.4.0038>
- Yörükoğlu, A. (2007). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. Özgür Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Aile ve İnternet (2013). <http://www.aep.gov.tr/wp-content/uploads/2012/10/AileVeInternet.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Anne-babalar için dijital doğanları hayata hazırlama kılavuzu (2017). <https://digitalage.com.tr/anne-babalar-icin-dijital-doganlari-hayata-hazirlama-kilavuzu/>
- Avrupa Çevrimiçi Çocuklar (EU Kids Online) Projesi (2010). <http://eukidsonline.metu.edu.tr/>
- Dijital Çağda Anne Baba Olmak (2020). <http://www.gelisim.k12.tr/images/feimg/dokumanlar/dijital-cagda-subat2018.pdf>

Dünyada internet kullanan kişi sayısı (Haziran, 2019) verisi. <http://www.internetworldstats.com> (2020)

Ribble, M., Digital Citizenship. <http://www.digitalcitizenship.net>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2007). 2007 Yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması Sonuçları. http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Duyurular/071100_HanehalkiBTKullanimSonuclari.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2013). 06-15 Yaş Grubu Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı ve Medya <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15866>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30574>

UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu (2017). Dijital Bir Dünyada Çocuklar. http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/SOWC_2017_SUM_TR.pdf